

Culturele Dynamiek

Onderzoeksprogramma 2007-2014

Programmanotitie

Inhoud

I. Omschrijving van het onderzoeksterrein

1. Inleiding
2. Doelstellingen
3. Inhoud en structuur van het programma

II. Organisatie van het programma

1. Algemeen
2. Organisatie
3. Subsidievorm
4. Subsidieronde 2009
5. Kennisdisseminatie
6. Internationalisering
7. Programmacommissie

I. Omschrijving van het onderzoeksterrein

1. Probleemstelling

De perceptie van maatschappelijke dynamiek en het denken daarover hebben sinds een aantal jaren sluipenderwijs een fundamentele omslag doorgemaakt. Terwijl sociale vernieuwing en maatschappelijke innovatie tot voor kort werden gezien als in wezen politiek gestuurde en sociaaleconomisch bepaalde processen die op wereldschaal konden worden gerealiseerd mits men daarvoor de juiste parameters hanteerde, is de klad gekomen in die zekerheid. De grenzen van politiek en maatschappelijk doelgericht handelen lijken in zicht geraakt. Nu de homogeniteit van de nationale samenlevingen afbrokkelt, aan cultuurverschillen en diversiteit door de maatschappelijke partners en medespelers een toenemend gewicht wordt toegekend en de globalisering onverwachte neveneffecten voor de maatschappelijke integratie en de sociale cohesie blijkt te genereren, wordt steeds meer getwijfeld aan de vanzelfsprekende en universele stuurbaarheid van zulke processen. De perceptie van verschillen in groepsculturen, van historische identiteit en van de culturele dimensie van innovatieprocessen heeft bij de analyse van die problematiek een groeiende betekenis gekregen. Cultuur is daarmee ongemerkt in het hart van het probleem komen te staan, niet alleen als een beslissende factor bij de vormgeving van het maatschappelijke leven, maar ook en vooral als een centrale dimensie van de perceptie, de analyse en de prospectie van de maatschappelijke ontwikkeling. Met andere woorden, de factor cultuur kan niet langer ongestraft worden verwaarloosd. Maatschappelijke dynamiek wordt voortaan óók, en in veel opzichten op de eerste plaats, herkend als een culturele dynamiek, die moet worden gelokaliseerd en vorm kan krijgen in naar ruimte, tijd en omvang wisselende en beperkte culturele kaders. Wil zij vruchtbaar kunnen worden gemaakt voor het maatschappelijke debat waar zij in laatste instantie betrekking op heeft, dan vergt die omslag een grondige verankering in een wetenschappelijke analyse. Het hier voorgestelde programma beoogt aan die analyse handen en voeten te geven, en wetenschappelijke voorwaarden vast te stellen waaronder het maatschappelijke debat over culturele dynamiek zinvol kan worden gevoerd en blijvend resultaat kan brengen.

De achtergrond van de herontdekking van de culturele dynamiek van onze samenleving ligt in een vrij plotseling opgekomen gevoel van crisis. Niet alleen de Nederlandse samenleving is haar zelfverzekerdheid kwijtgeraakt, hetzelfde geldt voor bijna alle Westerse samenlevingen. Ze worstelen met hun identiteit, met hun plaats in de wereld, en met hun bijdrage aan het geluk van de mensheid. Nog maar kort geleden werd de oplossing vrijwel gedachteloos gezocht in de expansie van de Westerse markteconomie, van Westerse modellen van sociale ordening, en van politieke waarden als vrijheid, tolerantie en democratie, die in de geschiedenis van het Westen hun meest werkbare vorm hebben gekregen. De lineaire geschiedopvatting die het Westerse denken domineert, leek garant te staan voor een duurzaam en probleemloos moderniseringsproces waarin schaalvergroting en globalisering op alle fronten de regionale en nationale problemen zouden kunnen oplossen door de lokale samenlevingen te conformeren aan een uit de Westerse geschiedenis gegroeid ideaaltypisch samenlevingsmodel. Dat maatschappelijke crisisgevoel vraagt om een wetenschappelijke analyse. Waar komt het vandaan? Wat betekent het voor de culturele identiteit van de betrokken samenlevingen? Maar ook: hoe kan het worden omgebogen naar maatschappelijk vruchtbare oplossingen? Hoewel de legitimiteit van dit programma niet alleen in de maatschappelijke valorisatie van wetenschappelijke inzichten moet worden gezocht, spreekt het voor zich dat culturele dynamiek nauw op de maatschappelijke werkelijkheid betrokken is en dat de geldigheid van de culturele analyses daarin ligt ingebed.

Dit programma zoekt de kern van de analyse van dit crisisgevoel in de culturele dynamiek zelf. Dat impliceert dat daarin ook de kern van de oplossing kan worden gevonden. De nationale samenlevingen zijn pluriform en multicultureel geworden in een voorheen ongekende mate. Hun historische identiteit, in de naar binnen gerichte vorm die daaraan de afgelopen twee eeuwen is gegeven, verzekert hen thans niet langer van voldoende sociale cohesie, omdat de traditionele parameters van het nationaal geheugen, van nationaal burgerschap en van nationale cultuur niet meer volstaan. Aan oude waarden wordt grondig getwijfeld, nieuwe komen daarmee in botsing. Gebeurtenissen met een sterke symbolische waarde zoals in Nederland de moorden op Fortuyn en Van Gogh maar ook het onvermogen,

bijna overal in Europa, om werkbare oplossingen te vinden voor nieuwe, grootschalige problemen als het vluchtelingenvraagstuk, of de plaats van de islam in een samenleving die door sommigen als fundamenteel seculier, anderen als wezenlijk christelijk wordt aangemerkt, zijn daarvan onmiskenbare symptomen. Overal zijn autochtonen en allochtonen, gevestigden en nieuwkomers, onzeker over de weg die zij moeten inslaan om op de korte zo goed als op de lange termijn een door allen actief gedeelde samenleving met een gezamenlijke culturele identiteit te vinden.

Dit integratieprobleem ligt verankerd in een historisch perspectief. Verleden en erfgoed mogen de cultuur niet fixeren: cultuur is praxis zowel als zingeving, en dus *per se* dynamisch. De groepsidentiteit, van welke groep ook, met inbegrip die van de gevestigden, moet telkens weer door allen worden hervonden en verbeeld, in daadwerkelijke interactie met de andere groepen. Het cultuurbegrip waarmee dit programma werkt is dus niet product- maar procesgericht. Het is een handelingsbegrip. Erfgoed krijgt vaak een verstarde betekenis toebedeeld, als verzakelijkte brokken erfenis uit het verleden, die op autonome wijze zingeving zouden genereren. Gebrek aan inzicht in de dynamische rol van erfgoed en verleden werkt dan fnuikend voor de ontwikkeling van cultuur en samenleving. Inzicht in die dynamiek veronderstelt niet alleen aandacht voor het erfgoed als zodanig, maar vooral ook voor de wijzen waarop het wordt overgedragen, gepresenteerd en vernieuwd. Het innovatieproces vormt dus een eigen thematiek in dit programma. Bovendien leidt de technologie van de culturele dynamiek op zichzelf al tot een transformatie van de cultuurparticipatie, met eigen processen van in- en uitsluiting en een voortdurende herdefiniëring van de domeinen van populaire en elitecultuur. De interactie tussen de media en hun betrokkenheid op elkaar (intermedialiteit) verrijken de traditionele opvattingen over lineaire overdracht dus met nieuwe dimensies.

Cultuur wordt hier niet in de eerste plaats beschouwd als een autonoom product, dat uit en op zichzelf een esthetische, maatschappelijke of morele waarde heeft, maar als een proces waarbij door individueel en collectief handelen aan de materiële en mentale wereld vorm en betekenis wordt gegeven met gebruikmaking van enerzijds de fysieke werkelijkheid zelf, anderzijds technieken en technologieën, collectieve handelingsrepertoires, waardepatronen, morele afwegingen, intellectuele argumentaties, beeldtradities en mentale voorstellingen. Het (beleefde dan wel verbeelde) verleden speelt bij elke groep een sturende rol als factor en motor van cultuur en identiteit. Gebrek aan inzicht in de rol daarvan fnuikt de ontwikkeling van cultuur en samenleving. De historische dimensie speelt een even onmisbare rol als de sociale, en een onderzoeksprogramma naar culturele dynamiek dient voldoende plaats in te ruimen voor de historische analyse van de thematiek.

Men moet zich bij de analyse niet blindstaren op de actualiteit maar dient een juist evenwicht te vinden tussen de historische component en de dimensies van het heden. Veel maatschappelijke analyses van de hier geschetste problematiek kennen aan het erfgoed een centrale rol in de traditionele Westerse samenlevingen toe. Zo zouden sociale cohesie en nationale identiteit niet meer kunnen steunen op een door allen gedeelde historische canon, en zouden voor Europa fundamenteel geachte waarden als tolerantie, participatie en integratie niet meer door alle groepen worden gedeeld. Die mankementen zouden in het bijzonder te maken hebben met scheefgroei in de publieke en private perceptie en het beheer van het materiële en immateriële cultureel erfgoed. Zulke analyses wijzen op de groei van fundamentele cultuurverschillen binnen eenzelfde nationale gemeenschap; op onzekerheid over goed burgerschap; op willekeur bij de processen van in- en uitsluiting van burgers en nieuwkomers; op sluipende, vaak eenzijdige vormen van selectie van culturele normen en waarden; op de ondoordachte inzet van versteende vormen van cultureel erfgoed in discussies over religie en identiteit; kortom, op een ongestuurde, soms door vooroordelen bepaalde, maar vaker te weinig gekende en beheerste culturele dynamiek. Het probleem van de integratie of het gebrek aan integratie lijkt dus nauw verankerd te liggen in een historisch perspectief: het verleden speelt een sturende rol als motor van culturele ontwikkeling en als factor van identiteit.

De hier geschetste problematiek is overigens niet specifiek Nederlands. Integendeel, ze beheerst thans de maatschappelijke reflectie in alle Europese landen, en daarbuiten. Zowel de overheid als de culturele instellingen geven overal actief vorm aan nieuw erfgoedbeleid, cultuureducatie en burgerschapsvorming. Er wordt naar nieuwe groepswaarden gezocht die de sociale cohesie in nieuwe kaders moeten gieten, of herstellen. Wat de Nederlandse samenleving wel kenmerkt, is de plotselinge scherpte van de omslag. Nederlands zelfbesef als gidsland met exemplarische waarden (tolerantie,

consensus en cohesie, en een rationele omgang met religie) heeft plaats gemaakt voor een verdeelde en zoekende samenleving, cultureel en sociaal onzeker over zichzelf. Ze moet zich intern een nieuwe structuur geven en naar buiten toe een nieuw beeld opbouwen. Niet langer volstaan daartoe gelegenheidsinitiatieven. Door de globalisering, de communicatietechnologie en de digitale revolutie is de ontwikkeling immers onomkeerbaar geworden. Dezelfde problemen doen zich per saldo dan ook in bijna alle samenlevingen voor, zij het overal met het eigen gezicht dat aan de nationale parameters van de problematiek beantwoordt. Dit impliceert dat de analyse steeds op twee manieren het nationale kader dient te overschrijden: enerzijds kunnen de regionale en nationale aspecten van de problematiek slechts worden verhelderd door een comparatieve benadering op regionale of nationale schaal, anderzijds gaat het om transnationale problemen die een analyse en belichting op internationale schaal behoeven. Het betekent ook dat het allerminst noodzakelijk is de Nederlandse situatie centraal te stellen. Internationale analyse heeft hier een eigen recht, zeker waar het gaat om de ontwikkelingsproblematiek. Een wetenschappelijk gefundeerd, internationaal en comparatief georiënteerd programma naar de dynamiek van cultuurvorming is dus nodig om voorwaarden voor nieuwe culturele identiteiten te definiëren en te helpen daarvoor instrumenten te ontwikkelen. Daarnaast is samenspraak met alle betrokkenen en gebruikers van wezenlijk belang om op de korte of lange termijn de noodzakelijke valorisatie in de maatschappelijke ruimte te waarborgen.

2. Doelstellingen

De centrale rol die de processen van vorming, toeschrijving, overdracht en toe-eigening van cultureel erfgoed in de culturele dynamiek spelen, rechtvaardigen de centrale plaats die *cultureel erfgoed* in zijn verschillende vormen en wordingscomponenten in dit programma inneemt. Cultureel erfgoed (*cultural heritage, Erbe, patrimoine*) ontstaat wanneer een groep, hoe klein of groot ook, goederen, artefacten, materiële of immateriële waarden als haar kenmerk of eigendom definieert, ze zich actief toe-eigent en er een identiteit aan ontleent. Dat *proces* van productie, bemiddeling en toe-eigening van goederen en gebruiken, normen en waarden is de kern van de culturele dynamiek. Hoewel in de procesmatige benadering van culturele dynamiek zoals hier voorgestaan de factoren receptie, bemiddeling, toe-eigening en zingeving een zwaar accent krijgen, mag niet worden vergeten dat er geen bemiddeling of receptie zonder productie is, en dat elke vorm van toe-eigening een nieuwe productie van culturele artefacten of waarden impliceert - door nieuwvorming, hybridisering of creolisering - die op haar beurt weer in het proces wordt opgenomen. Zo beschouwd kan het programma voldoende weerstand bieden aan de conservatieve, ja verstenende werking die de term erfgoed in het verleden nogal eens heeft gehad, terwijl tegelijk voldoende aandacht wordt besteed aan de historische dimensie van elke vorm van erfgoed.

Hoewel semantisch verbonden met het verleden, is cultureel erfgoed dus de sleutel voor de *identiteit* van de toekomst, als een steeds weer opnieuw gemaakte, en volgens groepsprocessen van betekenisgeving gestuurde selectie uit het materieel en immaterieel goed dat ons vanuit de geschiedenis wordt aangereikt. Dit programma wil cultureel erfgoed dan ook op een nieuwe, meer dynamische manier benaderen, minder gericht op conservering van het verleden (al is dat uiteraard een wezenlijke voorwaarde, waar nog lang niet voldoende aandacht aan is besteed) dan wel op het culturele en sociale proces dat gedeeld erfgoed voor de toekomst creëert. Vanuit een grondige analyse van de culturele dynamiek in haar verschillende vormen en dimensies wil dit programma het culturele erfgoed zowel wetenschappelijk als maatschappelijk herpositioneren, als potentieel erfgoed van *allen* die bij de vorming en de identiteitsbepaling van groepen en samenlevingen betrokken zijn. In actieve samenwerkingsverbanden tussen de wetenschap en de verschillende maatschappelijke partners – te beginnen met de erfgoedinstellingen zelf die in principe immers de eerst aangewezen dragers en de meest ervaren actoren (*performers*) van de culturele dynamiek zijn – wil het inzoomen op een aantal kernprocessen waarbij het culturele erfgoed tot inzet van de noodzakelijke culturele dynamiek wordt gemaakt. Het gaat daarbij niet, of niet louter, om beschrijvingen van actuele ontwikkelingen, verhoudingen en situaties, maar om de herkenning en analyse van processen met een zekere tijdsdiepte, die de kern vormt van de culturele dynamiek. Aandacht voor een juiste analyse van die tijdsdiepte en voor

het gewicht van historische processen is meer dan ooit nodig in een context van fixatie op de vorm die maatschappelijke problemen in de actualiteit aannemen.

Het programma wil een wetenschappelijke basis leggen onder de herwaardering van de dynamiserende rol en de steeds weer opnieuw hertaalde betekenis van cultureel erfgoed voor de belevingswereld en de identiteit van personen, groepen en de nationale en internationale samenleving. Al biedt wetenschappelijk onderzoek zelden pasklare oplossingen voor beleidsproblemen aan, het is uitdrukkelijk wel de ambitie van dit programma om bij te dragen aan het inzicht in het culturele proces op de verschillende niveaus van nationaal, supranationaal en internationaal cultuurbeleid en daarmee een handvat te bieden voor cultuurbehoud, cultuurparticipatie en culturele ontwikkeling, in samenhang met de ontwikkelingen van sociale identiteiten. Het programma wil, met andere woorden, steun bieden aan de valorisatie van het wetenschappelijk onderzoek door de maatschappelijke partners met hun eigen inhoudelijke en/of financiële inbreng.

Omdat het kortzichtig zou zijn te denken dat in een zich globaliserende (cultuur)wereld lokale oplossingen kunnen volstaan, wil dit programma resoluut inzetten op onderzoek van internationale reikwijdte, met een transnationale thematiek, een vergelijkende doelstelling of een comparatistische methodologie. De thematische confrontatie met niet-Westerse situaties en ontwikkelingen wordt daarbij op onderdelen actief nagestreefd, mede vanwege de kansen die de bestudering van de verhouding tussen de Europese, Westerse culturele thematiek en de buiten-Europese denk- en cultuurwerelden biedt voor een dieper inzicht in de culturele kern van de ontwikkelingsproblematiek.

3. Inhoud en structuur van het programma

Het programma Culturele Dynamiek is opgebouwd uit vijf invalshoeken. Elk daarvan leent zich bij uitstek voor internationaal en comparatief onderzoek. Deze vijf invalshoeken blijken niet alleen dominant in de gangbare wetenschappelijke literatuur, ze bepalen thans ook het leeuwendeel van de maatschappelijke discussie over cultureel erfgoed, gezien vanuit het oogpunt van de inzet daarvan voor de culturele dynamiek.

De vijf invalshoeken zijn de volgende:

- *processen van in- en uitsluiting, geconcretiseerd in het thema 'burgerschap';*
- *processen van certificatie van duurzame waarden, geconcretiseerd in het thema 'canonvorming';*
- *processen van creatieve vormgeving, samengevat in het thema 'innovatie' en geconcretiseerd in een breed opgevatte uitvoeringspraktijk;*
- **vormen van migratie van erfgoed tussen de (oude zo goed als nieuwe) media en de betekenisgeving daarvan, samengevat in het begrip 'intermedialiteit';**
- **vormen van breed gedragen cultuurparticipatie, geconcretiseerd in het thema 'populaire cultuur' en met een focus op de hedendaagse culturele praktijken en de nieuwe media, van radio, film en tv tot computergames en internet, maar ook met oog voor de historische dimensie.**

Deze drie reeksen processen/benaderingen en twee facetten of vormrubrieken grijpen telkens weer in elkaar, zoals in de hierna volgende beschrijvingen duidelijk wordt. Samen kunnen ze als een matrix worden gezien die plaatsing en analyse van een veelheid van aspecten van cultureel erfgoed op de schaal van de culturele dynamiek mogelijk maakt. Geen ervan blijft beperkt tot de nationale samenleving, integendeel, ze vormen zonder uitzondering *hot issues* op de internationale wetenschapsagenda.

Boven de vijf invalshoeken staat het theoretische metaniveau. Hierbinnen dient de noodzakelijke metareflectie plaats te vinden, zowel over de begrippen die in het domein van het culturele erfgoed worden gebruikt als over de theorievorming en de methodologie op het gebied van culturele dynamiek. Uiteraard is theorievorming steeds nauw verbonden met het concrete onderzoek naar de afzonderlijke invalshoeken en subthema's. Maar het is belangrijk hier te benadrukken dat onderzoek naar culturele dynamiek

niet zonder meer hoeft te worden geïnstrumentaliseerd met het oog op de oplossing van actuele problemen. Integendeel, vrije, niet aan expliciete of impliciete beleidsdoelen gebonden reflectie over de theorie en methoden van cultuuranalyse kan het onderzoek een wezenlijke impuls tot vernieuwing geven. Hetzelfde geldt voor de historische analyse van cultuurprocessen. Deze dreigt in het gedrang te komen wanneer een te zwaar accent op het belang van culturele dynamiek voor heden en toekomst wordt gelegd. Juist het autonome historische onderzoek naar processen van erfgoedvorming en –behoud en van culturele dynamiek kan inzicht geven in het wezenlijk historische karakter en de eigen kenmerken van elke vorm van cultuuroverdracht en culturele toe-eigening.

Voor het vervolg van het programma worden aanvragers uitgenodigd aanvragen in te dienen die betrekking hebben op de invalshoeken **intermedialiteit**, op het grensvlak van oude en nieuwe media, en/of **populaire cultuur**, begrepen als een veelheid van vormen van brede cultuurparticipatie, waarvan het belang in een context van diversiteit snel groeit. Omdat zowel intermedialiteit als populaire cultuur nauw verbonden zijn met de andere invalshoeken, is de beschrijving hiervan wel in de programmanotitie opgenomen, maar cursief gedrukt.

Theoretisch metaniveau

Begrippen als erfgoed, in- en uitsluiting, of canonvorming verdienen als zodanig een grondige analyse alvorens ze als instrumenten of methoden voor de analyse van de culturele dynamiek worden ingezet. Bovendien zal steeds moeten worden herkend dat culturele problemen in sociale verhoudingen en maatschappelijke processen geworteld staan: de cultuurwetenschappen en de maatschappij- en gedragswetenschappen kunnen op dit gebied niet zonder elkaar. Erfgoed in de zin waarin wij dat hier willen bestuderen refereert steeds aan een culturele praktijk die zowel historische als gedragswetenschappelijke dimensies heeft.

Onderzoek op het theoretische metaniveau zal in elk geval de begrippen en processen moeten betreffen die in dit programma worden gebruikt. Zowel bij de begrippen als bij de processen speelt de historische dimensie een centrale rol.

Begrippen. De notie (*cultureel*) *erfgoed*, haar ontwikkeling, reikwijdte en implicaties, haar gebruik, normering en eventuele misbruik, staat in het hart van dit programma. Wat werd en wordt vroeger en nu onder cultureel erfgoed verstaan? Hoe breed was of is het culturele veld dat het bestreek (monumentaal of esthetisch, materieel, immaterieel)? Wat waren de contouren ervan in ruimte en tijd? Welke wetenschappelijke vragen liggen eraan ten grondslag? Hoe werd en wordt de perceptie van erfgoed vertaald in cultuurbeleid, niet alleen op lokaal en nationaal maar ook op internationaal niveau? Behalve de notie van erfgoed keren ook andere begrippen telkens weer in dit programma terug, al dan niet in een bijzondere relatie tot dat van cultureel erfgoed, zoals cultuur, kennis, geheugen, identiteit, traditie, canon, medium, waarden, en dergelijke. Het is belangrijk om, vanuit een interdisciplinaire benadering, greep te krijgen op het semantische veld waarin die begrippen worden geoperationaliseerd. Wezenlijk daarbij is zulke begrippen (met name dat van cultuur) niet essentialistisch op te vatten, als tijdloze abstracta, maar ze binnen het kader van een antropologische benadering als handelingsbegrippen te definiëren. Alleen zo kunnen ze worden ingezet in een programma dat om culturele dynamiek draait. Omdat cultureel erfgoed in de verschillende landen van de wereld op soms nogal uiteenlopende wijze wordt opgevat, is een begripsgeschiedenis van de terminologie rond het culturele erfgoed (vergelijkend, internationaal en diachronisch) dan ook een wezenlijk vereiste voor het welslagen van het programma. Daartoe behoort ook de geleidelijke transformatie van die begrippen, zoals de veranderende relatie tussen hun wetenschappelijk en maatschappelijk gebruik, en hun groeiende of afnemende rol bij vormen van politieke en culturele valorisatie en kennisbenutting. Kortom, het onderzoek naar het begrip dient steeds in zijn gebruikstraject te worden geïntegreerd, juist ook omdat dit programma niet om abstracte cultuuropvattingen draait maar om de wijze waarop cultuur in de samenleving tot stand komt, zich transformeert, wordt ingezet en gevaloriseerd.

Processen. Het tweede kernelement van dit programma is de culturele dynamiek in eigenlijke zin. Cultuur is immers een dynamisch begrip. Ze komt tot stand in een veelheid van processen die gezamenlijk de thematiek van dit programma vormen. Theorievorming over en comparatief onderzoek naar de relatie tussen cultureel erfgoed en culturele dynamiek is dus een tweede vereiste. Bij de verschillende onderdelen van dit programma, zoals canonvorming, in- en uitsluiting, innovatie of populaire cultuur, worden allerlei processen ingezet of als werkzaam verondersteld. Onder de belangrijkste kunnen worden genoemd:

- a. vormen van perceptie, ervaring en beleving, met inbegrip van emoties en taboes;
- b. processen van identificatie, toe-eigening en representatie;
- c. processen van waardecreatie en valorisatie;
- d. processen van maatschappelijke toeschrijving en differentiatie (naar gender, leeftijd, etnische herkomst, religie, enzovoorts);
- e. processen van disseminatie, circulatie en transformatie van kennis en cultuur
- f. processen van migratie, grensoverschrijding en penetratie van cultuur;
- g. processen van collectievorming, conservering en ordening, van keuze, selectie en afstoting.

Het centrale proces waarom dit programma draait is dat van de productie, bemiddeling en toe-eigening van erfgoed, in het raam en in functie van de culturele dynamiek, en in de verschillende graden van intensiteit: van eenvoudige consumptie en functioneel gebruik naar identificatie. Behalve het overdrachtsproces in meer algemene zin, als maatschappelijke handeling met sociale, antropologische, psychologische en nog verschillende andere dimensies, die een interdisciplinaire benadering veronderstellen, focust dit programma in het bijzonder op specifieke vormen van cultuuroverdracht in het raam van burgerschapsvorming, canonvorming, cultuurproductie en intermedialiteit. Daarom is het belangrijk fundamenteel onderzoek te verrichten naar de verschillende dynamische elementen van het overdrachtsproces, zoals de processen van toe-eigening en identificatie, van acculturatie en transculturatie, van globalisering en (g)localisering van culturele goederen en waarden, met inbegrip van de 'invention of tradition' en de verbeelding van cultuur, identiteit, samenleving en gemeenschap, en zonder de vormen en niveaus van machtsuitoefening die in zulke processen besloten liggen te verwaarlozen.

Behalve die processen van meer algemene aard, kunnen enkele specifieke ontwikkelingen worden geïdentificeerd waarvan analyse belangrijk is voor het welslagen van het programma. Op de eerste plaats is de *wetenschap* zelf een wezenlijk onderdeel van de culturele dynamiek: zij (en het is ook de uitgesproken ambitie van dit programma als wetenschappelijk programma om daarbij een significante rol te spelen) vormt cultuur, werkt erop in, en transformeert zowel de voorwaarden waaronder culturele dynamiek werkt als de gegevens zelf. Daarom behoort een wetenschapshistorische benadering van het culturele proces tot de kern van het theoretische deel van dit programma. Een tweede ontwikkeling verdient eveneens bijzondere aandacht, namelijk de wijze waarop de snel voortschrijdende *digitalisering* van steeds grotere en complexere segmenten van het erfgoed de dynamiek van het proces van conservering en selectie, maar ook van toe-eigening en identificatie transformeert. Juist omdat dit programma bakens wil uitzetten voor de toekomst is principiële aandacht voor de relatie tussen realia en virtualia van cruciaal belang.

De hier kort geschetste theoretische component vormt een onmisbaar onderdeel van het programma, al zal zij ook het moeilijkst te valoriseren zijn in de maatschappelijke ruimte. Dat is echter de prijs die voor diepgang, inzicht en innovatie moet worden betaald.

Cultureel Erfgoed en de Strijd over Burgerschap Verschuivende Termen van In- en Uitsluiting

De hernieuwde aandacht in binnen- en buitenland voor cultureel erfgoed en culturele dynamiek in het algemeen hangt nauw samen met de toenemende onzekerheid over de definitie van burgerschap en de hiermee verbonden processen van identiteitsvorming en van in- en uitsluiting van bevolkingsgroepen. De achtergrond van die onzekerheid is duidelijk. Steeds intensievere processen van globalisering – wel omschreven als de versnelde circulatie van goederen, personen en ideeën op steeds bredere schaal -

maken dat de natiestaat niet langer de vanzelfsprekende kern van de wereldorde is. Het is nog maar te bezien of de instituties van de natiestaat daardoor aan kracht verliezen. Maar het is wel duidelijk dat de betekenis van 'burgerschap' – vroeger vaak als vanzelfsprekend gelijkgesteld met 'nationaal burgerschap' - daardoor in het geding komt. Meer lokale of meer transnationale vormen van identiteit dienen zich nadrukkelijk aan als alternatieven. Daar komt bij dat vooral de intensievere circulatie van personen op wereldschaal kwesties van belonging – wie waar 'thuishoort' (of vaker nog, niet thuishoort) – steeds klemmender maakt. Enigszins paradoxaal blijken versnelde processen van globalisering samen te gaan met een toenemende preoccupatie met de afbakeningen van identiteiten. De laatste tijd wordt steeds duidelijker dat dit allerminst een onschuldig begrip is: de preoccupatie met identiteiten kan in de praktijk leiden tot steeds scherpere vormen van in- en uitsluiting. Niet zelden leidt de strijd om erkenning van het eigene (of om de ontkenning daarvan door dominante groepen) tot geweld op grote schaal. Rwanda is wellicht het meest pregnante voorbeeld. Maar soortgelijke problemen zijn uiterst urgent in bijvoorbeeld Fiji, Frankrijk of op de Balkan, om maar drie sterk uiteenlopende gebieden te noemen. En ook voor Nederland is dit recentelijk een hot issue geworden. De strijd over herdefinities van het begrip burgerschap blijken overal in de wereld cruciaal voor de doorwerking van globaliseringsprocessen en evenzeer voor de verwezenlijking van good governance ter plaatse.

Cultuur speelt in die discussies een centrale rol als afbakeningscriterium. Maar in de praktijk is die rol vaak tamelijk verwarrend: culturele afbakeningen presenteren zich als vanzelfsprekend, maar blijken vloeiend en onderhevig aan constante herdefiniëring. Dat is ook van directe relevantie om de snelle en ingrijpende veranderingen van de laatste jaren op mondiaal niveau én in Nederland te begrijpen: de algemene teleurstelling over het idee van een multiculturele samenleving en de steeds sterkere roep om 'integratie' die onvermijdelijk de vraag stelt hoe dan het culturele complex te omschrijven waarin buitenstaanders geïntegreerd dienen te worden. Zulke brandende kwesties hier worden nog altijd veel te weinig in een nadrukkelijk internationaal-comparatief perspectief bestudeerd. Van belang is te onderstrepen dat dit niet een typisch Nederlands probleem is. Meer inzicht in problemen van good governance in zogenaamde 'ontwikkelingslanden' – met name in de grote problemen om accountability van de staat tegenover haar burgers te verzekeren, zodat de burgers zich kunnen identificeren met die staat - zijn van directe relevantie voor de studie van soortgelijke problemen hier. Overal blijken culturele criteria cruciaal voor de vraag wie wel of niet beschouwd kan worden als burger van een bepaalde gemeenschap (nationaal, subnationaal of zelfs transnationaal), maar overal blijken die culturele criteria ook aan voortdurende bijstelling onderhevig zijn.

De laatste tijd hebben vooral antropologen aandacht gevraagd voor culturele aspecten van globaliseringsprocessen. Zij benadrukken dat deze niet zozeer leiden tot culturele homogenisering – de onafwendbare verspreiding van één wereldcultuur van Coca Cola en McDonald's – maar dat er in de praktijk eerder sprake is van nieuwe culturele heterogeniteit en een toenemende obsessie met culturele verschillen. De term 'globalisering' is dan ook misleidend: die roept een beeld op van toenemende global flows terwijl die flows juist krachtige tegenbewegingen oproepen – felle pogingen tot closure - ter bescherming en afbakening van eigen identiteiten die zich met een beroep op een eigen geschiedenis als authentiek presenteren, maar die in de praktijk vaak 'neo-traditionele' trekken vertonen. Een zoeken naar belonging is de keerzijde van globalisering, maar dit betekent ook dat de lijnen van in- en uitsluiting (anders gezegd van burgerschap in de brede zin des woords) aan voortdurende verandering onderhevig zijn.

Citizenship is de laatste tijd dan ook een druk besproken kwestie geworden, vooral in de Angelsaksische literatuur. Izin en Turner (2002) zien citizenship studies als hét veld van studie voor de toekomst, juist omdat het begrip 'nationaal burgerschap' minder en minder vanzelfsprekend wordt. Vooral in de US wordt betoogd dat het oude liberale principe van de gelijkheid voor de wet van alle nationale burgers, als autonome individuen, dringend aanvulling behoeft. Dit bevoordeelt gevestigde groepen en ontkent de rechten van minderheden to differ. Vandaar een pleidooi voor group-based (of group-differentiated) citizenship.

Discussies over cultureel erfgoed spelen zich af op het snijvlak van zulke tendenties. In Afrika, net als in Nederland, worden hevige discussies gevoerd over wat wel en wat niet als 'autochtoon' beschouwd kan worden – vergelijk de bloedige pogingen van president Gbagbo en de zijnen in Ivoorkust om de eigen natie te zuiveren van vreemde elementen waardoor mensen uit het Noorden van dat land

uitgesloten worden van nationaal burgerschap; vergelijk ook de rol van een beroep op autochtonie in de recente onlusten rond de verkiezingen in Congo. Maar ook waar andere termen gebruikt worden om bijzondere rechten te ontleen aan de claim ergens 'thuis te horen' – hiervoor werden al voorbeelden als Fiji of de Balkan genoemd – worden de ontwikkelingen bepaald door felle strijd over herdefinities van burgerschap. Een focus op de constitutie van cultureel erfgoed biedt een nuttige ingang om de rol van cultuur in zulke contexten in concrete uitgangspunten voor verder vergelijkend onderzoek te vertalen.

De dynamische constitutie van cultureel erfgoed vindt plaats op het snijpunt van de processen van globalisering en identiteitsvorming. Tot de belangrijke aspecten behoort allereerst de politisering van cultureel erfgoed, met name in de context van verschuivende afbakening van burgerschap, belonging en uitsluiting. De constitutie van cultureel erfgoed heeft altijd politieke implicaties, maar die kunnen lang impliciet blijven. Een belangrijke vraag is wanneer culturele uitingen of objecten de drempel naar het politieke overschrijden: wanneer wordt dat erfgoed - altijd onderhevig aan voortdurende dynamiek, ook al wordt het gepresenteerd als gestolde cultuur - de inzet van politieke confrontaties?

In samenhang met die politisering zijn de doeleinden en praktijken van cultural governance – in concreto de consolidatie en het beheer van cultureel erfgoed – door de overheid en andere instanties een sleutelaspect. Juist voor dit aspect is een nadrukkelijk internationaal-vergelijkende benadering, die een wisselwerking mogelijk maakt tussen onderzoek in Nederland en elders, essentieel. Op welke manier krijgt de verschuivende afbakening van erfgoed gestalte in beleid en bestuur van de erfgoedinstellingen? Hoe komen nieuwe invullingen van erfgoed onder de aanacht? Hoe geven de instellingen de diversiteit van het erfgoed weer, en op wat voor manier zijn de verschillende actoren betrokken?

Aanvullende literatuur

Appadurai, A., *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization* (Minneapolis: Minneapolis U.P., 1996).

Bayart, J.-F., *Le Gouvernement du monde* (Parijs: Fayard 2004).

Duyvendak, J.W., en M. Hurenkamp, red., *Kiezen voor de kudde, lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid* (Amsterdam: van Gennep 2004).

Geschiere, P., en B. Ceuppens, 'Autochthony: local or global? New modes in the struggle over citizenship and belonging in Africa and Europe', *Annual Review of Anthropology* 34 (2005), 385-409.

Isin, E.F. en B.S. Turner, red., *Handbook on citizenship studies* (Londen: Sage 2002).

Kymlicka, W., *Contemporary Political Philosophy: An introduction* (Oxford: Oxford U.P. 2004).

Schuyt, K., *Steunberen van de samenleving. Sociologische essays* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2006).

Taylor, C., *Multiculturalism: Examining the politics of recognition* (Princeton, New Jersey: Princeton U.P. 1994).

Canonvorming in de culturele dynamiek

Cultureel erfgoed dat relatief wijdverbreid en bestendig prestige geniet vormt een canon. Het begrip 'canon' is afkomstig uit de christelijke traditie. De reeks van als authentiek erkende Bijbelboeken werd 'canoniek' genoemd. In de culturele sfeer betekent de canon de selectie van beste, bekendste en meest toonaangevende werken. De inhoud van die canon wisselt. Werken kunnen zakken in de hiërarchie of geheel verdwijnen. Verloren gegane oudere werken kunnen worden (her)ontdekt (Gilgamesj-epos); oudere werken kunnen nieuw prestige winnen (bijvoorbeeld sprookjes in de Romantiek, of vrouwelijke kunstenaars tengevolge van feministische bewustwording in de latere twintigste eeuw). Geheel nieuwe genres kunnen ontstaan en met hun genre-specifieke canons inwerken op de bestaande canons en waardetoeënningen: jazz of andere vormen van niet-klassieke muziek; strips, films, detectives, enz. Het ontstaan van dergelijke genre- en canonverschuivingen is niet alleen verbonden met de opkomst van "nieuwe media" (boekdrukkunst, houtpulp-papier, lithografie, fotografie, film, geluidsdrager, televisie, digitale elektronica), maar ook met demografische verschuivingen en/of verschuivingen in koopkracht of maatschappelijke positie van een sociale laag, leeftijdsgroep, een sekse of een etnische groep. Deze

dynamiek van canonvorming staat in dit invalshoek centraal.

Canons wisselen niet alleen qua inhoud maar ook qua functie. De tekst van het Wilhelmus behoort al eeuwenlang tot de canon van de Nederlandse literatuur en het Nederlandse historische besef. Over de eeuwen is de symboolwaarde en -functie van het Wilhelmus echter herhaaldelijk verschoven: aanvankelijk een actueel-politieke apologie, dan een herinnering aan de Opstand, dan een orangistische tekst, vervolgens nationaal volkslied, en sinds 1940 vooral symbool van nationaal verzet tegen vreemde overheersing en gezamenlijk afwijzen van onderdrukking. Zoals het publiek de betekenis van een canoniek werk bepaalt, of de samenstelling van een canon beïnvloedt, zo bepaalt de canon op zijn beurt de samenstelling van een publiek. Het gezamenlijk accepteren van een canon kan een collectieve identiteitsvormende of -bevestigende functie hebben, zowel op het niveau van subculturen als op nationaal niveau. Wat canoniek wordt, is, of blijft, ligt dus niet alleen aan het artistieke niveau van de cultuuruiting in kwestie, c.q. de artistieke smaak van het publiek, maar ook aan de veranderende historische, maatschappelijke en politieke context, waarbinnen een canon fungeert. Een dergelijke functionalistische benadering van het canonbegrip is wezenlijk voor onderzoek naar culturele dynamiek.

De canon lijkt een complex systeem (polysysteem) van onderling met elkaar verweven en overlappende deelcanons, elk bepaald door de smaak en waardering van afzonderlijke culturele circuits en subculturen. Deze grijpen in elkaar, maken deel uit van grotere systemen, en werken kunnen van het ene canonsysteem "overspringen" naar het andere. Men denke aan de verhouding tussen regionale, nationale en "wereld"-literatuur, en deelcircuits als vrouwenliteratuur, homoliteratuur, migrantenliteratuur, "cult"-genres enz. De verhouding tussen de randgebieden en het centrum is dynamisch in de zin dat het centrum zich vaak vernieuwt door exploitatie van genres en vormen die in de marge zijn ontstaan. Bekend is ook het patroon van heropname van eerder afgestoten genres en vormen die zich in de marge zijn blijven doorontwikkelen, die nieuwe gebruikers zijn gaan aanspreken, en die het centrum vervolgens opnieuw gaan beïnvloeden. In de geschiedschrijving, in het literaire domein, in de muziek, film, media en de amusementswereld zien we hoe delen van de subcanons op een gegeven moment gaan meeresoneren binnen meer dominante canons. Deze polysystemische benadering is vruchtbaar en vernieuwend gebleken in de theorievorming omtrent canoniciteit. Zij maakt het ook mogelijk canonvorming te bestuderen als een proces met sociale en politieke repercussies. Wie cultureel erfgoed bestudeert, bestudeert een economie van waarde- en prestigetoekenningen die samenhangt met de sociale positie en de belangen van de toekenners. Processen van canonvorming zijn zowel culturele als sociale en politieke processen, in de zin dat ze verbonden zijn met maatschappelijke macht, status en invloed. Canons creëren culturele zichtbaarheid en onzichtbaarheid, ze distribueren insluiting en uitsluiting. Bij de wetenschappelijke studie van canonvorming is het daarom van belang een metapositie in te nemen ten opzichte van de canon en deze waardetoekenningen zelf als object van onderzoek te nemen.

Canoniciteit en canonvorming zijn (evenals "erfgoed") diachrone begrippen. Ze slaan niet zozeer op actuele cultuurproductie als wel op vanuit het verleden aangereikte cultuurproducten of -constructen. De tijdsdiepte van die diachroniciteit (korte, midden- of langetermijn) vormt een complexe variabele in de analyse. Hoe verhoudt een bestseller zich tot een klassieker, hoe is het historische canoniciteitstraject van Ali B., Mulisch, Wolff & Deken, Vondel, Hadewych en Horatius? Bestendige canoniciteit bestaat niet alleen uit het steeds opnieuw aanspreken van nieuwe publieksgeneraties; het behelst ook het genereren van steeds nieuwe appreciatieredenen. Bovendien lijkt bestendige canoniciteit in belangrijke mate intermediaal te functioneren: het cultuurproduct in kwestie dient het vermogen te bezitten om naar steeds nieuwe media en genres "vertaald" te kunnen worden: verfilmingen, opera's, stripbewerkingen. Canoniciteit uit zich in de publieke sfeer onder meer in straatnaamgeving, herdenkingen, oprichting van monumenten, overzichtstentoonstellingen, "cultureel toerisme" enzovoorts. Zelfs het gebruik van Van Goghs "Zonnebloemen" op koffiemokken, onderzetters en screensavers is hiervan een voorbeeld. Deze intermedialiteit is vèr in de geschiedenis terug te volgen: Bijbelteksten zijn eeuwenlang mede door gezangen en in beeldende kunst gedissemineerd, gedeeltes van Orlando furioso zijn in de renaissance meermaals tot madrigalen bewerkt.

Deze theoretische inzichten omtrent canonvorming kunnen onderzoek inspireren op tal van onderwerpen binnen het themagebied culturele dynamiek. Een veelbelovend gebied lijkt de interactie tussen

erfgoedstatus en processen van canon- en natievorming resp. canon- en natiepluralisering, met name, maar niet uitsluitend in de negentiende en twintigste eeuw. In de late twintigste eeuw is de nationale monopolisering van het culturele erfgoed in toenemende mate ondergraven, onder invloed van het antinationalisme van de jaren na 1945, alsmede de opkomst van nieuwe publieken met een andersoortig identiteitsbesef dan het traditioneel-nationale (regio's, vrouwen, migranten, minderheden). Dit proces valt samen met de opkomst van nieuwe, pluralistische canonvormingsprocessen. Toekomstig onderzoek zal de sprong moeten wagen naar een geschiedenis van traditie-constructies, gepaard met processen van cultureel vergeten.

Een andere veelbelovende onderzoekslijn ligt in de bestudering van canonvormingsprocessen en culturele dynamiek in onderbelichte domeinen als populaire muziek, liedjes, cabaret, musicals, strips, digitale games, reclame-uitingen, radio en televisie, alternatieve c.q. subculturele vormen van geschiedschrijving en verschillende vormen van migrantencultuur. Zowel (1) de canoniseringsprocessen in die subdominante domeinen als (2) de mate en aard van interactie tussen centrum en periferie vormen hier centrale invalshoeken. Hoe worden canons in domeinen van subdominante of van populaire cultuur geconstrueerd? Geschiedschrijving van het domein speelt daarin zeker een rol, maar ook de wijze waarop artiesten hun werk modelleren naar dat van bekende voorgangers, en daarnaast commerciële belangen, technologische ontwikkelingen, institutionele en economische machtsconcentraties en accumulaties van symbolisch kapitaal, zoals bekendheid, succes en intellectueel gezag. Subdominante erfgoedinstellingen zoals Joods Historisch Museum, de bibliotheek van Ritman, het Moluks Museum, het IIAV, archieven voor homo- en lesbische geschiedenis, het pophistorisch archief, regionale en particuliere musea zouden een goed beeld kunnen geven van de processen van subculturele canonvorming en van de processen van in- en uitsluiting die in het culturele veld werkzaam zijn. Migrantencultuur biedt ook een interessante concretisering. Welke geïnternaliseerde canons brengen migrantkunstenaars mee uit landen van herkomst en welke betekenis hebben die canons nog in de cultuur van de landen van aankomst en hoe transformeren ze?

Aanvullende literatuur

Arnold, H. L., red., *Literarische Kanonbildung (Text + Kritik jg. 9 dl. 2: 2002)*.

Assmann, A., *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnis*, (München: Beck 1999).

Bourdieu, P., *La Distinction: critique sociale du jugement* (Paris: Minuit 1979).

Buikema, R., en M. Meijer, red., *Cultuur en migratie in Nederland* (2 dln; Den Haag: SDU 2004).

Even-Zohar, I., 'Polysystem theory', *Poetics today* 1 (1979), 287-310.

Guillory, J., *Cultural capital: The problem of literary canon formation* (Chicago: Chicago UP 1995).

Huyssen, A., *After the Great Divide. Modernism, mass culture, postmodernism* (Basingstoke: MacMillan 1986).

Lowenthal, D., *Possessed by the past: The heritage crusade and the spoils of history* (New York: Free Press 1996).

Zerubavel, E., *Time maps: Collective memory and the social shape of the past* (Chicago: Chicago UP 2003).

Creatieve vormgeving en innovatie

Historische en actuele ontwikkelingen in de uitvoeringspraktijk

Vormgeving in de breedste zin van het woord vervult een spilfunctie binnen het dynamische proces van lokaliseren, toe-eigenen, vitaliseren en vermarkten van (gemeenschappelijk) cultureel erfgoed. De musealisering van het landschap, de overeenkomstige inrichting van chique warenhuizen en musea, markante architectuur, erfgoed als toeristische attractie, culturele manifestaties, tentoonstellingen, multimediale producties, mode, alledaagse en luxe consumptiegoederen; het zijn allemaal trends en producties waar ontwerpers aan te pas komen. De verleidingstrategieën en stijlen van communicatie en overreding die zij in dit proces van cultuurmaken ontwikkelen, zijn op zichzelf weer ingebed in erfgoedgebonden vormgevingstradities uit zowel elite- als volkscultuur van over de hele wereld. De

cultuurwetenschappelijke bestudering van vormgeving leent zich uitstekend om de culturele dynamiek van de hedendaagse economische omgang met cultureel erfgoed en de aard van processen van lokalisering in een tijd van globalisering beter te doorgronden. Niet alleen dragen dergelijke studies bij tot het broodnodige inzicht in innovatie als cultuurproces, betrokken op de erfgoedsector zelf verschaffen ze ook een basis voor reflectie op de werking van dit veld. Gezien haar maatschappelijke en economische relevantie is vormgeving beslist een ondergeschoven kindje in het wetenschappelijk onderzoek, zeker in vergelijking met de autonome kunst, die haar positie dankt aan haar niet-utilitaire karakter. Ingesleten hiërarchieën in de kunst- en cultuurgeschiedenis verhinderden een adequate documentatie en ontsluiting van vormgeving uit de historische uitvoeringspraktijk (inmiddels cultureel erfgoed) ten behoeve van onderzoek en verdere theorievorming. Hier dient een inhaalslag gemaakt te worden. Zeker zo urgent is de ontwikkeling van een productieve synergie tussen cultuurwetenschappers en ontwerpers in de actuele uitvoeringspraktijk.

In wat nu volgt staat de dynamiek van deze culturele productie in relatie tot cultureel erfgoed centraal. In plaats van op 'cultuur als context' wordt daarbij de nadruk gelegd op 'cultuurmaken' in brede zin. Nederlandse ontwikkelingen kunnen vertrekpunt zijn, geplaatst in een vergelijkend kader, waarbij bovendien disciplinaire grenzen tussen enerzijds cultuurproductie en culturele uitvoeringspraktijk, en de cultuurwetenschappen anderzijds worden beslecht. Innovatie wordt benaderd als een cultuurproces waarbij het erfgoed van vandaag en morgen wordt gedefinieerd in relatie tot wat nu historisch erfgoed wordt genoemd.

Meer specifiek kan dit als volgt worden uitgewerkt. De kunstmatige scheiding tussen de technisch construerende wetenschappen enerzijds en de cultuurwetenschappen anderzijds leidt er toe dat het potentieel van cultureel erfgoed (materiële cultuur, kennis en vaardigheden) op het gebied van design en innovatie in Nederland onderbenut blijft. Naar Angelsaksisch voorbeeld zou deze scheiding met het ontwikkelen van onderzoek en expertise op het terrein van de design etnografie doorbroken kunnen worden. Design-etnografie betekent dat met behulp van etnografische methoden vanuit de alledaagse praktijk nieuwe producten en diensten worden gedefinieerd en ontworpen. Inzet is dat ontwerpers hun design beargumenteerd situeren in het leven van potentiële consumenten, aansluitend bij hun behoeften en beleving. Ondanks de belangrijke vormgevingstraditie in Nederland ontbreekt veelal het sociaal-culturele inzicht dat nodig is om ontwerpen ook in het echte leven succesvol te maken. Om deze impasse te doorbreken dient in ieder geval, in nauwe samenwerking tussen etnografen en ontwerpers, de methodologische en theoretische ontwikkeling van design-etnografie ter hand te worden genomen. Niet alleen Nederlandse ontwerpers (waaronder migranten) maar ook talenten uit het Zuiden zullen hierin betrokken zijn. Behalve het voordeel dat culturele diversiteit biedt in het vinden van creatieve oplossingen, draagt de gezamenlijke ontwikkeling van knowhow bij aan innovaties op het gebied van honger- en armoedebestrijding, gezondheidssystemen, duurzaam leefmilieu, en mondiale relaties. De interculturele uitwisseling stimuleert ook nieuwe ontwerpen en innovaties voor de eigen samenleving, gericht op verhoging van de levenskwaliteit, op economische en ecologische duurzaamheid en op bevordering van sociale cohesie.

Meer specifiek, maar niet uitsluitend, wordt hier aandacht gevraagd voor het Nederlandse ontwerp, dat beschouwd kan worden als belangrijk cultureel erfgoed. Hierover moet nog veel basisonderzoek verricht worden in de archieven van bedrijven, instellingen en particuliere beroepsbeoefenaars. Dat inventariserend onderzoek vormt een fundament voor onderzoek met een bredere reikwijdte, zoals de preoccupatie van design met de Zeitgeist, maar ook het belang dat retrospectief aan vormgeving (inclusief mode) in termen van erfgoed gehecht wordt voor het geven van een tijdsbeeld. Ontsluiting van die bronnen staat in het kader van de uitbreiding van de corpora die aan verdere theorievorming en toepasbaar innovatie-onderzoek ten grondslag kunnen liggen.

Bij de geschiedenis van het design in de maatschappelijke context is het van belang te bestuderen hoe ontwerpers en kunstenaars in verschillende disciplines in de loop van de tijd met eigen en ander cultureel erfgoed zijn omgegaan en bijdroegen aan de creatie van nieuwe culturele vormen en cultuurproducten. Het 'natuurlijke' of spontane ontwerpen als aspect van het dagelijkse leven – als cultureel erfgoed aanwezig in museale collecties en familiebezit – en de wisselwerking met industrieel ontwerp en grafische technieken is daarbij een factor van belang. Want weliswaar wordt in de industriële

Europese context design qua vorm en materialen veelal nauw met moderniteit geassocieerd, tegelijkertijd is daarbij geregeld een betekenisvol beroep gedaan op het traditionele ambacht en het meer alleedaagse, rurale en koloniale cultureel erfgoed als inspiratiebron. Die wisselwerking tussen erfgoed en innovatie is een voorbeeld van de dynamiek van vormgevingsprocessen als uitdrukking van culturele aspiraties en identiteit.

De vraag naar de economische omgang met cultureel erfgoed raakt ook het functioneren van de erfgoedsector als zodanig. Dat betreft de expliciete en impliciete oogmerken van de culturele productie in deze sector, maar ook de opleidingsdoelen, de bedrijfscultuur en het spanningsveld tussen product en markt. Veelal gaat het om zeer bewuste creaties, zoals het scheppen van een sfeer van nostalgie, of de bescherming of afscherming van erfgoed in termen van culturele en intellectuele eigendomsrechten. Ook speelt de vraag welke criteria in de 'kritiek' en de werking van het circuit van professionals gelden. Het laatstgenoemde sociale veld, waarin reputatie belangrijk is, streeft naar een kwalitatief hoogwaardig aanbod dat echter in toenemende mate onder druk van de eis van economisch rendement komt te staan. Binnen de "marktconforme" bedrijfsvoering van de instellingen bestaat te weinig ruimte voor de noodzakelijke reflectie, die thans in de academische wereld overigens evenmin plaatsvindt. Van belang is voorts onderzoek naar de politiek van representatie van de instellingen, hun relatie tot 'brongemeenschappen', opvattingen over ownership en het verband tussen representatie en de vernieuwing van culturele uitvoeringspraktijken buiten de instellingen. Culturele instellingen als het museum, ontstaan in het Westen, vormen een organisatie-model dat wereldwijd vele vertalingen heeft gevonden. Ook de vraag hoe dit model zich verhoudt tot de diverse culturele praktijken in de wereld is als invalshoek voor onderzoek van belang voor mogelijke innovaties in de erfgoedsector.

Aanvullende literatuur

Attfield, J., 'Design as a practice of modernity', *Journal of Material Culture* 2 (1997) 3, 267-289.

Florida, R., *The rise of the creative class* (New York: Basic Books 2002).

-----, *The flight of the creative class* (New York: HarperBusiness 2005).

Frascara, J., red., *Design and the social sciences: Making connections* (London: Taylor & Francis 2002).

Rutten, P., W. Manshanden, M. den Blanken en O. Koops, *Vormgeving in de creatieve Economie* (Delft: TNO 2005) [rapport 33553].

Squires, S. en B. Byrne, red., *Creating breakthrough ideas: The collaboration of anthropologists and designers in the product development industry* (Westport, Connecticut: Bergin & Garvey 2002).

Timmer, P., *Een toekomst voor vormgevingsarchieven* (Amsterdam: Premisela Stichting 2004).

Wasson, C., 'Ethnography in the field of design', *Human Organization* 59 (2000) 4, 377-388.

Intermedialiteit en de bewegingen van erfgoed

Tijdens de opening van het wereldkampioenschap voetbal voor spelers onder de 20 jaar, in 2005, beeldden 26 acteurs in het stadion Parkstad te Kerkrade de Nachtwacht van Rembrandt uit. De hoofdpersonen van het schilderij stapten op het veld rond, om uiteindelijk de opstelling van het schilderij in te nemen, met de doellijst als schilderijlijst. Het was een uitgelezen voorbeeld van de intermedialiteit van cultureel erfgoed: schilder- en vertoningskunst, hoge en lage cultuur, museum en voetbalveld mengden met elkaar in een performatieve praktijk. De Nachtwacht is gereproduceerd in boeken, documentaires en films, bestaat op posters, t-shirts, sleutelhangers, kan worden gerealiseerd middels kant en klare borduurpakketten, en wordt live uitgevoerd in de traditie van het *tableau vivant*. Al deze vormen zijn manifestaties die zich verhouden tot het 'echte' schilderij, tot het museum waar dit schilderij hangt, en tot de nationale en internationale kunsthistorische canon waarin het is opgenomen. Dit fenomeen beperkt zich niet tot de moderne wereld. De *blijde inkomsten* waarin vorsten in de Renaissance werden binnengehaald waren bijvoorbeeld even multi- en intermediaal; in spektakels met lofdichten en triomfbogen, tableau vivants en kerkdiensten vermengden stedelijke toneeltradities en religie zich met de geleerdecultuur van de Renaissance. Keizer Karel V was zowel Salomo als Hercules, als de 'goede keizer' waarover in volksverhalen werd verteld.

Cultureel erfgoed is principieel intermediaal, het migreert voortdurend van het ene medium naar het andere, waarbij het uitdrukking vindt in voorwerpen, gebouwen, beelden en afbeeldingen, teksten en het hele scala aan (uitvoerings)praktijken. Het krijgt in steeds nieuwe vormen en functies een telkens verse aansprekendheid, en een gerichtheid op een telkens wisselend publiek. Deze intermedialiteit van erfgoed is van alle tijden en kent vele richtingen en uitingvormen. Cultuurproducenten incorporeren van oudsher diverse media en genres in hun werk, monomediale cultuurproducties kunnen via diverse media tot diverse publieken komen, terwijl tenslotte ook de functie van een en hetzelfde cultuurfgoed in verschillende contexten en tijden geheel kan veranderen. De beweging van erfgoed tussen diverse media en de overdracht is daarmee zowel een diachroon als een synchroon proces en een wezenlijk kenmerk van de dynamiek van cultureel erfgoed. Het begrip intermedialiteit is nauw verbonden met intertextualiteit, interactiviteit, convergentie en performativiteit. Hier bedoelen we met de term intermedialiteit dat de (re)productie, distributie en consumptie van erfgoed met verschillende instrumenten, via uiteenlopende media en vanuit verschillende processen van betekenisgeving plaatsvindt. Het onderzoeksthema wordt toegespitst op vragen waarbij het 'migratieproces', oftewel de aard en betekenis van diachrone en/of synchrone verschuivingen, steeds centraal staat.

Het concept 'intermedialiteit' vereist een systematischer theorievorming die voortbouwt op betekenissen van erfgoed als 'tekst', waarbij 'tekst' breed opgevat moet worden als alle vormen van expressie of artefacten die betekenis uitdragen. De notie van 'performativity' kan een belangrijk handvat bieden voor onderzoek naar de intermedialiteit van dergelijke 'teksten'. Theorievorming uit de kunst- en literatuurgeschiedenis, communicatie- en mediawetenschap en antropologie komen hierin samen, waarin het zowel om de aanspreking en werking van teksten in relatie tot individuele en collectieve publieken gaat, als om de autonome interactie tussen teksten onderling.

Intermedialiteit genereert nieuwe actornetwerken rond erfgoed, nieuwe conflicten en controverses, nieuwe machtsverhoudingen, die nog nauwelijks systematisch onderzocht zijn. De individuele en autonome cultuurproducent werkt samen met andere individuen en instituties, moet andere disciplines beheersen en met andere belangen rekening houden. Erfgoed bevindt en ontwikkelt zich daardoor in steeds wisselende machtsconfiguraties van culturele industrieën en actoren. De interactie daarvan is van groot belang voor de totstandkoming en de verdwijning van erfgoed. Steeds raakt intermedialiteit de relatie tussen maker, opdrachtgever en afnemer. In deze tijd raakt intermedialiteit ook aan financiële belangen die met auteursrechten gemoeid zijn, waarbij de spanning tussen het commerciële hergebruik van collectief cultureel erfgoed zoals inheemse en volkskunst of muziek een steeds weer terugkerend strijdpunt is.

Al naar gelang het medium waarin erfgoed vorm krijgt, verschillen inhoud en vorm, en daarmee het karakter van erfgoed. Binnen de context van het onderzoeksprogramma is vooral de kwestie van belang hoe betekenissen van erfgoed tussen verschillende media en mediaculturen verschuiven. De manier waarop erfgoed binnen de orale cultuur begrepen en gedefinieerd werd had een andere betekenis dan binnen printcultuur, op zijn beurt weer anders dan erfgoed in de visuele of digitale cultuur. Het gaat hier om verschuivende betekenissen van erfgoed op 'tekstueel' niveau, in bovengenoemde brede zin.

De performativiteit van erfgoed in concrete gebruikssituaties zal afhankelijk zijn van diverse factoren: welk medium is erbij betrokken, welke modaliteiten zijn aan de orde (beeld, woord, geluid, materieel, immaterieel), in welke context vindt receptie plaats (vrije tijd, school, werk, openbare of privé-sfeer). Onderzoek naar de specifieke articulaties van deze factoren in een gerealiseerde 'performance' van erfgoed gaat in algemene termen om de vraag hoe de uiteenlopende performativiteit van betrokken media in verschillende tijden en door de tijd heen erfgoed levend houdt en vernieuwt. Concreet kan het zich richten op beleidsmatig relevante kwesties met betrekking tot culturele geletterdheid en cultuurspreiding, maar ook op de inbedding van erfgoed in het dagelijks leven van diverse groepen burgers.

Aanvullende literatuur

Benjamin, W., *Illuminations*, Ed. and with an introd. by H. Ahrendt [1955] (Londen: Pimlico edition 1999).

Butler, J., *Bodies that matter. On the discursive limits of "sex"* (New York etc.: Routledge 1993).

Edwards, E., *Raw histories. Photographs, anthropologies and museums* (Oxford en New York: Berg 2001).

Genette, G., *Narrative Discourse* [1972] (Oxford: Oxford University Press 1980).

Kirschenblatt-Gimblett, B., *Destination culture: Tourism, museums, and heritage* (Berkeley CA, etc.: University of California Press 1998).

Kristeva, J., *Desire in language: A semiotic approach to literature and art* (New York: Columbia University Press 1980).

Oosterling, H., Slager, H. en Van de Vall, R., *Intermediale reflecties* (Rotterdam: DAF Cahiers 2007).

Oostrom, F.P. van, *Maerlants wereld* (Amsterdam: Prometheus 1996).

Schechner, R., *Performance theory* (Londen: Routledge 1988).

Populaire cultuur en erfgoed

Het begrip 'populaire cultuur' omvat de vorm en inhoud van brede, door (nieuwe) media ondersteunde cultuurparticipatie buiten het domein van de traditionele kunsten. De meeste gangbare definities onderscheiden populaire cultuur daarnaast van wat *volkscultuur* wordt genoemd. De historische en contemporaine vervlechtingen tussen volkscultuur, populaire cultuur en de kunsten zijn echter zodanig dat de scheidslijnen tussen deze drie cultuurvelden voortdurend verschuiven en onderwerp van sociale en culturele strijd zijn. Juist ten aanzien van die verschuivende scheidslijnen dringen zich in de context van cultureel erfgoed en culturele dynamiek interessante vragen op. Dat vertaalt zich in twee richtingen van onderzoek binnen het programma Culturele Dynamiek, te weten verschuivende grenzen en nieuwe culturele velden. Voor beide geldt dat het programma ervan uitgaat dat populaire cultuur niet alleen een internationaal fenomeen is, maar dat juist de lokale toe-eigeningen daarvan, onder andere de Nederlandse, in het bijzonder interessant zijn.

Welke invloed heeft de populaire cultuur op de kunsttheorie en de esthetica? Enerzijds ontwikkelde zich binnen de populaire cultuur een eigen esthetiek, anderzijds reageerde de kunst zelf op de populaire cultuur door haar thema's, stijlen en producten te lenen, te transformeren, te parodiëren, of te herhalen. Belangrijk strijdpunt in alle culturele velden (muziek, visueel, literatuur, computergames) is de delicate verhouding tussen kunst (als serieus, cerebraal of kritisch) en amusement of plezier (één van de hoekstenen van de populaire cultuur). Hier spelen ook kwesties als de veronderstelde *autonomie* van de kunsten versus de (commerciële) heteronomie van de populaire cultuur, de verhouding tussen gesubsidieerde en commerciële cultuur, en nationaal cultuurbeleid.

De manier waarop oudere en nieuwere massamedia zijn opgenomen in 'alledaagse', niet-mediale, aan specifieke ruimtes en tijdstippen gebonden cultuur, zoals kermis, braderie, feest- en verjaardagen, enz. is een tweede belangrijk onderzoeksthema. De historische dimensie speelt hier een belangrijke rol: oudere massamedia zoals geïllustreerde tijdschriften, die in beeld verslag deden van de grote wereldtentoonstellingen uit de tweede helft van de negentiende eeuw, of bijvoorbeeld reizende bioscopen (cinematografen), die voor het eerst bewegende beelden van de buitenwereld in de lokale samenleving brachten, kunnen evenzeer in het onderzoek betrokken worden als de massamedia van nu. Het gaat in het bijzonder om in tijd en plaats gesitueerde processen van toe-eigening. Aan de hand van dergelijke processen van toe-eigening zou meer licht geworpen kunnen worden op de culturele dynamiek van een min of meer gesloten nationale cultuur die de overgang maakt naar een transnationale, meer hybride en discontinue culturele realiteit, waarin enerzijds 'global' invloeden en anderzijds 'diasporic' invloeden zoals die van migrantenculturen een steeds prominenter rol spelen. Die dynamiek is ook van cruciaal belang in de postkoloniale wereld, in bijvoorbeeld Afrika en delen van Azië, waar 'globale' elementen van een internationale populaire cultuur soms als breekijzer fungeren in de lokale culturele verhoudingen, maar waar ook juist adaptaties en transformaties van de traditionele cultuur een nieuwe rol in internationale settings gaan spelen.

Naast deze thematiek van verschuivingen, dienen de volgende nieuwe culturele velden zich aan voor nader onderzoek: in termen van cultureel erfgoed spelen jeugdcultuur en popmuziek een hoofdrol in de cruciale historische transformatie van Nederland (en West-Europa) in de tweede helft van de jaren zestig. Aan die transformatie worden cruciale processen toegeschreven als individualisering,

internationalisering, Amerikanisering, informalisering, e.d. Qua maatschappelijke uitwerking behoren jeugdcultuur en popmuziek in die zin reeds ondubbelzinnig tot het Nederlandse culturele erfgoed van de laatste drie decennia.

De media film en televisie zijn in feite 'containers' waarin uiteenlopende culturele genres en praktijken bijeen worden gehouden en soms ook met elkaar versmelten. Er is sprake van een dynamiek die twee richtingen op werkt, door de opkomst van een boven- of transnationale culturele verbeelding (mede onder invloed van migrantenculturen) en van een regionale of lokale culturele verbeelding. Veel van de eigenschappen van de film- en televisiecultuur keren op versterkte wijze terug in de culturele rol en betekenis van de personal computer. Vooral onder jongeren fungeert de pc op vergelijkbare wijze als een soort 'all purpose' cultureel instrumentarium. Populaire cultuur wordt heden ten dage steeds meer als convergentiecultuur begrepen. Hierbij verwijst 'convergentie' naar de situatie waarin verschillende media coëxisteren en media-inhouden van het ene medium naar het andere overgaan. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de wijze waarop het boek *Kruistocht in spijkerbroek* (Beckman, 1972) onlangs als inspiratiebron diende voor de gelijknamige film, computergame en speurtocht in het Museum Catharijneconvent.

Radio is de kwintessens van wat 'populaire cultuur' is: een onnadrukkelijk, vanzelfsprekend, onopvallend, niet uitdrukkelijk gecanoniseerd of geheiligd aspect van de dagelijkse cultuur van vrijwel alle burgers. Meer dan televisie fungeert radio bovendien als een interactief medium, waaraan luisteraars op uiteenlopende manieren een actieve bijdrage leveren. Bepaalde radioprogramma's zijn in Nederland in de loop der jaren letterlijk tot (levend) 'cultureel erfgoed' uitgegroeid en hebben een onuitwisbaar stempel gedrukt op de Nederlandse populaire cultuur. De proliferatie van zowel lokale en regionale radiozenders als commerciële nieuws- en muziekzenders zal de laatste twintig jaar op dit punt van alles hebben veranderd aan de rol die radio als het medium van de populaire cultuur speelt, maar dergelijke ontwikkelingen zijn nog nauwelijks onderzocht.

Sport, tenslotte, is een apart cultureel fenomeen; sporthelden zijn bijzondere idolen in populaire cultuur, reclame, en de wereld van management en leiderschap. Zij zijn daarnaast voorwerp van literaire verbeelding en van permanent journalistiek commentaar. Met name bij regionale sportbeoefening is goed te zien hoe dit een belangrijk deel van erfgoed kan zijn of, zoals bij de Elfstedentocht, een belangrijke factor van regionaal identiteitsgevoel. Naast de relatie tussen sport en plaatsgebonden identiteiten, is ook de articulatie van gender en etniciteit in sportculturen van belang.

Aanvullende literatuur

- Abercrombie, N. en B. Longhurst, *Audiences* (Londen: Sage 1998).
- Barker, C., *Television, globalization and cultural identities* (Buckingham: Open University Press 1999).
- Bauman, R. red., *Folklore, cultural performances and popular entertainments. A communications centered handbook* (Oxford: Oxford University Press 1992).
- Burke, P., *Popular culture in early modern Europe* (Aldershot: Wildwood House 1988).
- Castells, M., *The Internet galaxy* (Oxford: Oxford University Press 2002).
- Couldry, N., *Media rituals. A critical approach* (Londen: Routledge 2003).
- Fiske, J., *Reading the popular* (Boston: Unwin Hyman 1989).
- Frith, S., *Performing rites. Evaluating popular music* (Oxford: Oxford University Press 1996).
- Gans, H., *Popular & High Culture. An analysis and evaluation of taste*. Rev. and updated edition (New York: Basic Books 1999).
- Jenkins, H., *Textual poachers. Television fans and participatory culture* (New York: Routledge 1992).
- Jenkins, H., *Convergence culture. Where old and new media collide* (New York: New York University Press, 2006).
- Kirschenblatt-Gimblett, B., *Destination culture: Tourism, museums, and heritage* (Berkeley CA, etc.: University of California Press 1998).
- Mul, J. de, *Cyberspace Odyssey*, (Kampen: Klement 2002).
- Negus, K., *Popular music in theory* (Cambridge: Polity Press 1996).
- Rothenbuhler, E., *Ritual communication: from everyday conversation to mediated ceremony* (Londen: Sage 1998).
- Rowe, D., *Popular cultures. Rock music, sport and the politics of pleasure* (Londen: Sage 1995).

Taylor, T.D., *Global pop. World music, world markets* (New York: Routledge 1997).

Wicke, P., *Von Mozart zu Madonna. Eine Kulturgeschichte der Popmusik* (Leipzig: Kiepenheuer 1998).

II. Organisatie van het programma

1. Algemeen

Het programma Culturele Dynamiek betreft een gezamenlijk programma van de NWO-gebieden Geesteswetenschappen en Gedrags- en Maatschappijwetenschappen en WOTRO Science for global development. Het totale budget voor het programma is M€8,5. Uitgegaan wordt van een looptijd van zeven jaar (2007-2014).

In 2007 is de eerste fase van het programma gestart met een call for proposals. In totaal zijn 9 onderzoeksprojecten gehonoreerd. Op de website van het programma www.nwo.nl/cultureledynamiek treft u een korte omschrijving aan van de projecten die in de eerste fase zijn gestart. Binnen de onderzoeksprojecten wordt samengewerkt met maatschappelijke en culturele instellingen. In 2009 gaat een tweede call for proposals uit. Deze call nodigt onderzoekers uit aanvragen in te dienen voor de invalshoeken intermedialiteit en/of populaire cultuur.

2. Organisatie

De algehele leiding over en inhoudelijke verantwoordelijkheid voor het programma berust bij de programmacommissie. De programmacommissie bestaat uit onderzoekers die deskundig zijn op het gebied van Culturele Dynamiek.

De beoordeling van onderzoeksvorstellen zal worden verricht door een ad hoc beoordelingscommissie. Voor de organisatie en de administratie van het programma, evenals voor de geselecteerde onderzoeksvorstellen, gelden de algemene NWO regels. Tussentijds en aan het einde van het programma is een evaluatie voorzien.

3. Subsidievormen

Voor de tweede fase kent het programma Culturele Dynamiek één subsidievorm, namelijk: onderzoeksprojecten met een maximale omvang van €450.000. De onderzoeksprojecten zijn bedoeld om onderzoekers met een veelbelovend, multidisciplinair onderzoeksplan te stimuleren.

Aanvragen voor de onderzoeksprojecten geven uitwerking aan de invalshoek intermedialiteit en/of populaire cultuur. Aan aanvragers wordt gevraagd binnen de invalshoek intermedialiteit en/of populaire cultuur verbanden te leggen met een of meer van de andere invalshoeken binnen het themaprogramma, zodat de aanvragen ook echt passen binnen het gehele kader van het themaprogramma. Daarbij wordt expliciet aandacht gevraagd voor de historische dimensie van elke vorm van erfgoed.

De subsidie van €450.000 is bedoeld voor minimaal twee door NWO te subsidiëren onderzoekers, waarbij tenminste 1 aio-plaats verplicht is. Verder kan gedacht worden aan post-docs of een eventuele vervanging van een senior onderzoeker, mits dit leidt tot een of meer publicaties in het kader van het programma.

Voor voorstellen waarbij het onderzoek in ontwikkelingslanden plaatsvindt,¹ geldt dat het onderzoeksteam ten minste één aanvrager van een partnerinstituut in het betreffende ontwikkelingsland en één aio of postdoconderzoeker uit een ontwikkelingsland moet bevatten.

¹ Onder ontwikkelingslanden wordt verstaan de lage en middeninkomenslanden die recht hebben op officiële ontwikkelingshulp (*Official Development Assistance*, afgekort ODA), zoals die door de OECD gedefinieerd is (zie www.oecd.org/dac/stats/daclist).

4. Subsidieronde 2009

Medio maart 2009 gaat de tweede call for proposals uit. Daarin worden onderzoekers uitgenodigd uiterlijk 4 juni 2009 uitgewerkte onderzoeksvoorstellen in te dienen voor onderzoeksvoorstellen met een maximale omvang van €450.000.

De call for proposals geeft gedetailleerde informatie over de subsidieronde.

5. Kennisdisseminatie/communicatie

De verspreiding van de resultaten van het programma zal in de eerste plaats geschieden door de onderzoekers via het gebruikelijke circuit van de gespecialiseerde vakliteratuur (dissertaties, tijdschriftartikelen, monografieën). Gezien de aard van de thematiek zullen daarnaast vormen van kennisoverdracht worden gebruikt die zich van nieuwe, minder gangbare methoden bedienen dan wel zich op bredere doelgroepen richten, zoals media-producties, opiniërende krantenartikelen in kwaliteitskranten, tentoonstellingen en websites, participatie aan beleidsvorming, en eventueel ook realisatie van een kunstwerk of een culturele productie. Ook zal kennisdisseminatie plaats kunnen vinden via bronnenontsluiting, dat wil zeggen het ordenen en publiek beschikbaar stellen van bronnenmateriaal (collecties) waarop een onderzoek is gebaseerd. Tenslotte zullen de resultaten van het programma uitmonden in een synthetiserend overzicht.

Aan elk onderzoeksproject zal de voorwaarde verbonden worden dat grote aandacht wordt gegeven aan kennisoverdracht. Een communicatieplan dient dan ook standaard deel uit te maken van een uitgewerkte aanvraag. De website van het programma onderhoudt niet alleen de communicatie tussen de aan het programma deelnemende disciplines en onderzoekers maar zal ook resultaten beschikbaar stellen. Uitdrukkelijk wordt ook gestreefd naar disseminatie van de resultaten via onderwijsaanbod.

6. Internationalisering

Internationale oriëntatie blijkend uit een brede, niet nationaal beperkte thematiek, uit een comparatieve benadering en/of uit samenwerking met externe partijen, wordt als voorwaarde voor indiening gesteld voor kleine programma's.

Vanuit de programmacommissie zal de internationale oriëntatie van het programma worden benadrukt door organisatie van een tweetal internationale conferenties halverwege en aan het einde van de looptijd.

Daarnaast streeft de programmacommissie ernaar om in Nederland een internationaal wetenschappelijk en cultureel evenement te organiseren dat verbindingen legt tussen de cultuur van migratie binnen Europa en de culturele dynamiek in herkomstlanden van migranten. Daartoe zullen naast wetenschappers ook maatschappelijke en culturele instellingen gevraagd worden deel te nemen. Voorts zal met de UNESCO worden afgestemd hoe de uitkomsten van de gehonoreerde onderzoeksprojecten een rol kunnen spelen in de relevante beleidsgremia van UNESCO in Parijs.

Meer in het bijzonder wordt gedacht aan de organisatie van conferenties in samenwerking met onderzoeksinstituten in de belangrijkste migratielanden, met een dubbel doel: wetenschappelijk, en in de vorm van reach-out seminars.

7. Programmacommissie

De programmacommissie, onder voorzitterschap van Prof. dr. W.Th.M. Frijhoff, is als volgt samengesteld:

- Prof. dr. W. Th. Frijhoff (em.) (voorzitter), Vrije Universiteit Amsterdam
- Prof. dr. T.F.M. ter Bogt, Universiteit Utrecht
- Prof. dr. P.L. Geschiere, Universiteit van Amsterdam
- Mw. Prof. dr. M.S.S.E. Janssen, Erasmus Universiteit Rotterdam
- Prof. dr. A.A.M. de Jong, Universiteit van Amsterdam / Nederlands Openluchtmuseum
- Mw. Prof. dr. M.J.H. Meijer, Universiteit Maastricht
- Mw. Prof. dr. J.S. Pollmann, Universiteit Leiden
- Dr. J. Raessens, Universiteit Utrecht

